

SCURTĂ INCURSIUNE ÎN PROBLEMATICA LIBERTĂȚII FILOSOFICE

Prof. Ioana-Anca GHERASIM

Colegiul Tehnic „C.D.Nenițescu” Baia Mare

anca.ioana_pop@yahoo.com

Abstract: A Brief Incursion in the Issue of Philosophical Freedom

Liberty was always the most important desire of a person. Humanity is formed around the idea that liberty is the fundamental value of a society. If people are not free, they cannot exist like human beings. On the other hand, liberty was always put on the same place with the constraints or with responsibility. We cannot imagine liberty without assuming the responsibility that comes with it. To be free means to be responsible.

Keywords: liberty, responsibility, constraint, determinism, free agency, contingency, order, decision, reason

Zestrea antică

În Antichitate, grecii credeau că nu există libertate umană absolută, ci numai necesitate materială¹. Există un element material care este principiul ordonator pentru tot ceea ce există (apă, aer, pământ, foc etc.). Astfel, libertatea umană nu mai poate fi luată în calcul în aceste condiții, ci putem numai descrie circumstanțele fizice care constrâng omul. Se poate vorbi astfel despre ceea ce nu poate face omul, mai mult decât ceea ce poate face.

Democrit din Abdera credea, în secolul III î.Hr., că la baza lumi se află două principii : plinul (*to on* – a fi, plin) sau atomii și golul (*to menon* – a nu fi, gol) sau vidul. Atomii sunt particule mici, indivizibile, multiple, care se amestecă între ei și dau astfel naștere lucrurilor. Ei se

1 Problema libertății se învârtea în jurul concepțiilor mecaniciste conform cărora omul este determinat, este constrâns de legile fizice.

mișcă în vidul pe care îl umplu și pot fi mai mari sau mai mici. Mișcarea atomilor se face de sus în jos sau de jos în sus pe o traiectorie universală, din necesitate. Ei nu au nicio legătură unii cu alții.²

Epicur a încercat mai târziu să explice diferența dintre corpuri prin aceea că atomii, în căderea lor, uneori se acroșează și astfel se formează lucrurile compuse. Această spontaneitate a atomilor se numește *clinamen*³ și acesta este poate primul pas în filosofie pentru a reda libertatea omului.⁴

Poetul Lucrețiu face o precizare foarte importantă în legătură cu atomii și cu devierea acestora: atomii și vidul țin de legile materiale și se aplică lumii materiale însă ele nu se pot aplica și omului deopotrivă. Conținutul din natura umană i se adaugă un atribut fundamental și anume *voința*. Prin voință, omul iese din constrângerile naturale, iar ea devine determinantă pentru orice acțiune umană. Pornim, așadar, de la natură (prin fizicaliști) ca element constrângător ce nu-i oferă omului niciun drept la libertate, ne apropiem încet-încet de natura umană prin Epicur⁵ ca să ajungem la cel mai mare câștig al determinismului: libertatea voinței.

Puțin mai târziu, stoicii cred că omul are, încă de la naștere, un destin prestabilit pe care trebuie să îl urmeze ca să participe prin aceasta la desăvârșirea universului. Armonia universală rezonază astfel în fiecare individ și fiecare individ este responsabil de menținerea ei. Divinitatea sau Sufletul lumii e *Ordine* și ordonează toate conform necesității divine. Omul, prin destinul său, contribuie la menținerea Ordinii primordiale care face ca Universul – un mecanism uriaș – să funcționeze conform principiului ordonator. În aceste condiții omul este liber numai dacă se poate supune Ordinii divine, adică acestui destin individual. Prin această supunere se produce și o detașare de tot ceea ce este lumesc și astfel omul ajunge la starea de beatitudine supremă care este *ataraxia*⁶. Așadar omul antic poate fi fericit, el nu trebuie să facă altceva decât să-și înțeleagă destinul și să îl accepte.

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Istoria filosofiei, de la începuturi până la Renaștere*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 98-102.

3 Este vorba despre o abatere accidentală necesară, așa cum explică mai târziu și Lucretiu în lucrarea *De rerum natura* (Despre natura lucrurilor).

4 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Istoria filosofiei, de la începuturi până la Renaștere*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp.179-183.

5 Ibidem, p. 202.

6 Echivalentul latinesc al grecescului *ataraxia* era *tranquillitas* care desemna, ca și la greci, liniște interioară absolută.

Libertatea și liberul arbitru creștin

Mult mai târziu, creștinismul încearcă să redea omului libertatea prin aducerea în discuție a *liberului arbitru*⁷ care reușește să mențină ideea universală a unui Dumnezeu perfect ce nu este responsabil de producerea răului în lume. Conform doctrinei creștine, Dumnezeu nu produce răul, nu îl creează, ci doar uneori îl îngăduie pentru a-i lăsa omului posibilitatea experienței și pentru a-l determina să aleagă calea cea bună. Așadar, liberul arbitru aduce nou potența, posibilitatea de a alege între bine și rău. Omul este liber pentru că el este subiectul propriei alegeri. Omul creștin nu este marcat astfel de un destin implacabil, ci el își face singur destinul prin alegerile sale. Liberul arbitru este instrumentul ce stă la îndemâna omului, e libertatea deja asumată, e finalizarea liberului arbitru. Este o diferență între a fi ispitit și a păcătui. Ispita este înaintea alegerii, pe când păcatul este deja acțiunea înfăptuită, liber aleasă.

Filosoful olandez Baruch Spinoza crede că între natură și Dumnezeu este un raport de identitate însă numai dintr-un sens: Dumnezeu este una cu natura și cu omul care sunt creațiile sale, însă creațiile sale nu sunt totuna cu Dumnezeu, așa cum creația poartă mereu în sine pecetea creatorului său, dar creatorul nu este numai creația Sa. Precum un olar modelează o oală, oala are amprenta creatorului său, dar aceasta nu-i poate cere creatorului cum să o construiască, tot așa și omul, care e creația lui Dumnezeu, nu îi poate cere acestuia să îl creeze într-un fel sau în altul. Dumnezeu este imanent lumii și devine cauza existenței sale. Natura divină e necesară, iar lumea e caracterizată de necesitate, dar, chiar și așa, spune Spinoza, omul este liber. E liber atunci când înțelege profund și complet necesitatea divină, atunci când acceptă cauzalitatea și faptul că el este un mod al Substanței iar modurile sunt în continuă schimbare și transformare. Omul nu e liber de la naștere, el devine liber prin cunoașterea adecvată a Naturii lui Dumnezeu. Libertatea și necesitatea lui Dumnezeu sunt identice. Libertatea noastră este necesitatea lui Dumnezeu.

7 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Religious liberty – a natural human right", în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2015, pp.595-608; Idem, "Freedom of Religion, Always a Hot Issue", în *Jurnalul Libertății de Conștiință (Journal for Freedom of Conscience)*, Ioan-Gheorghe Rotaru, Dragoș Mușat, (eds.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2017, pp.545-550.

A cunoaște necesitatea lui Dumnezeu înseamnă a-L iubi pe Dumnezeu. Dumnezeu nu ne cere să îl iubim orbește, ci rațional, adică prin cunoașterea adecvată a naturii Sale și înțelegerea Ei adecvată.

G.W. Leibniz credea că lumea este caracterizată de o ordine prestabilită, iar universul este alcătuit din ordine și necesitate. Această armonie este dată de divinitate. Universul este compus din „atomi de substanță” adică „monade”⁸, particule imateriale, individuale care nu se cunosc între ele. În fruntea lor se află Monada supremă – Dumnezeu care le pune pe toate în mișcare și în armonie. Dacă lumea este caracterizată de necesitate și de armonie prestabilite, omul nu mai poate fi liber. Soluția ar fi ca omul să decidă în interiorul categoriilor de acțiune prescrise. Aceste categorii de acțiune presupun acțiuni generale, iar în interiorul fiecăror astfel de prescripții alegerile sunt ale fiecărui individ în parte. Omul, spune Leibniz, este o mașină, un „automat natural” creat de mașina divină. Tot un automat natural este și universul deoarece și acesta a fost creat de Dumnezeu. Astfel, la acest nivel, universal, natural, avem o continuitate a elementelor, pe când la nivel particular, artificial, se vorbește despre o discontinuitate, secvență, rupere. Ceea ce este specific numai omului este spiritul său care îl apropie de divinitate. Prin intermediul spiritului pe care îl posedă, omul se apropie de Dumnezeu și îl poate imita și crea. Dumnezeu este „spirit pur” care recompensează și pedepsește.

Omul leibnizian nu tânjește atât de mult după libertatea pe care o vedem la Spinoza sau la alții, omul leibnizian este mulțumit și fericit în interiorul categoriilor pe care Dumnezeu le-a creat pentru el.

Filosoful francez René Descartes face distincția între ceea ce este o idee „clară și precisă”⁹ sau o idee care vine de la Dumnezeu și ideile noastre greșite care provin din necunoaștință și produc eroarea. Noi suntem un mijloc între Dumnezeu și Neant, o mediană care desparte Perfecțiunea și Nimicul, Ființa și Neființa. Dumnezeu ne-a înzestrat cu facultatea de cunoaștere, cu rațiune, care este limitată, drept pentru care omul este supus erorii în mod direct. Dar noi putem alege, avem liber arbitru, putem alege să ne apropiem de Dumnezeu sau de Neant. Eroarea apare atunci când voința noastră care este nelimitată, trece peste granițele

8 A se vedea lucrarea lui Leibniz – *Monadologia*, unde este explicat pe larg ce este monada și cum aceasta reprezintă unicitatea.

9 Determinarea *ideii clare și precise* este prima dintre cele patru etape ale metodei carteziene: evidența, analiza, sinteza și enumerarea.

intelectului care este limitat, adică ajunge dincolo de ceea ce cunoaște, ajunge în necunoaștere.

Omul cartezian nu este privat de bine sau de adevăr prin faptul că rațiunea sa este limitată, ci doar că nu are cum să ajungă la înțelegerea deplină a acestora. Numai Dumnezeu este capabil de o asemenea înțelegere: „Principala perfecțiune a omului este de a avea un liber arbitru care îl poate face demn de laudă ori de dispreț” (Descartes: 1993). Așadar, omul procedează corect când participă la Ființă, la Dumnezeu, adică atunci când își conștientizează limitele intelectului său și voința sa este în concordanță cu acesta, însă greșește atunci când nimicul din el participă la nimic, la Neant, adică voința se întinde peste limitele intelectului și se crede desăvârșită.

O reconsiderare a ideii de libertate în secolele XX și XXI

Concepțiile secolului al XX-lea și al XXI-lea pun în discuție două concepte: lumea și existența. Principala caracteristică a lumii este indeterminarea, calitatea sa de a nu mai fi absolută așa cum se credea până acum, ci caracterizată de hazard și întâmplare, contingentă. Omul, prin definiție, este, așadar, liber. Caracteristica existenței este responsabilitatea. Omul nu mai este supus legilor absolute, naturale, pentru că ele sunt relative. Omul poate alege, poate decide și are o multitudine de opțiuni. Unei astfel de libertăți absolute, nelimitate, îi revine o responsabilitate pe măsură, dar alegerea aparține sinelui.

Fizicianul Rudolf Clausius¹⁰ formulează al doilea principiu al termodinamicii conform căruia Universul nu mai este un mecanism perfect, imuabil. El introduce termenul de entropie sau involuție prin acest al doilea principiu al termodinamicii. Conform lui, e imposibil ca un corp rece să transmită de la sine căldură unui corp cald, ceea ce înseamnă că este un sens unic pentru transformările fizice. Acest fapt înseamnă că modificarea sistemului fizic este ireversibilă. Dacă am considera Universul ca un sistem închis, putem spune că entropia este în creștere, iar evoluția se produce într-un singur sens care nu se poate modifica de la sine. Dacă este așa, atunci avem aceeași temperatură peste tot iar schimbul de căldură va fi nul ceea ce va determina moartea termică a Universului. Acest

10 Rudolf Julius Emanuel Clausius este considerat fondatorul termodinamicii.

lucru se poate întâmpla doar dacă luăm universul ca sistem izolat și dacă ireversibilitatea este reală. Însă, universul nu este izolat, ci infinit, așa că această ipoteză cade. Ceea ce reținem de la Clausius este faptul că universul este în continuă extindere și transformare așa încât natura este incontrolabilă. Din punct de vedere filosofic, aceasta se traduce prin faptul că omul se îndreaptă ireversibil către moarte.

Filosoful Daniel C. Dennet¹¹ încearcă să explice comportamentul uman prin raționalitatea sau raționalitatea actelor omului. Există două teorii: una mecanicistă sau neurofiziologică și una intențională. Conform teoriei mecaniciste, orice act este determinat de o contracție a nervilor prelungită la nivelul mușchilor. Teoria intențională justifică actul prin dorința celui care l-a înfăptuit și care-l angajează pe acesta: eu sunt responsabil pentru actul pe care am decis să îl fac. Concluzia lui Dennet este aceea că totul depinde de caracterul rațional sau irațional al comportamentului. Omul este ca și un calculator programabil pentru o partidă de șah: dacă joacă șah este rațional și este irațional în caz contrar. Cele mai importante aspecte ale conștiinței (intenționalitățile) pot fi descrise printr-un model computațional.

Chales Taylor respinge două teorii despre responsabilitate: teoria utilitaristă, care evaluează acțiunile ținând cont de dorințele ce o motivează și teoria alegerii radicale, teorie ce presupune a evalua alegerea pe care o facem. Taylor crede că în evaluare contează *reflecția cantitativă* a sinei. O persoană este responsabilă doar dacă este un evaluator puternic care ajunge la o reevaluare radicală prin care e capabil să accepte ce e bun și ce e rău. Standardul calitativ e dat de „hiperbunurile” din viața bună, adică bunurile cele mai de sus ale vieții.

Werner Heisenberg considera că în microfizică este imposibil de măsurat concomitent viteza și poziția. În macrofizică acest lucru este posibil deoarece există aparate ultraprecise care fac asta. În cazul microparticulelor acest fapt nu este posibil deoarece metoda de măsurare este gândirea, or gândirea este supusă în permanență erorii. Noi nu cunoaștem obiectele așa cum sunt ele ci numai așa cum ni se înfățișează ele gândirii noastre. Pentru că apare o eroare întotdeauna, omul nu mai este determinat ci supus contingenței, potenței datorate incertitudinii. Asistăm astfel la o schimbare de paradigmă în ceea ce privește modul

11 Filosoful este cunoscut mai ales prin faptul că s-a declarat ateu convins.

subiectului de a se raporta la obiectul cunoscut: într-un fel e obiectul în sine și în alt fel în gândire.¹²

Filosoful francez J.P Sartre crede că „existența precede esența”, mai întâi ne ivim pe lume și abia apoi ne definim prin actele noastre. El, ca existențialist, spune că omul nu a fost nimic atunci când s-a născut, el a devenit ceea ce este singur. El este un proiect care se trăiește pe sine subiectiv și nu există nimic anterior lui. Astfel, el este pus în posesia întregii lumi și de aceea este singur și deplin responsabil de actele sale. El are la îndemână alegerea și aceasta este totodată o binecuvântare dar și o dramă: el este infinit de liber în alegeri însă nu poate să nu aleagă, să nu își exercite acest drept. Chiar și a nu alege nimic e tot o alegere: aleg să nu aleg nimic. Apoi, alegându-se pe sine, îi alege pe toți oamenii căci el alege omul. De aceea spune Sartre că existențialismul este un umanism¹³. A-i alege și pe ceilalți înseamnă a-ți limita propria libertate, lăsând loc și libertății celorlalți. Omul lui Sartre, „se naște liber, dar este pretutindeni în lanțuri”¹⁴, cum ar spune Rousseau. Orice alegere ar face el este infinit de responsabil, drept pentru care, însuși Sartre afirmă că „omul este condamnat să fie liber” (Sartre: 2004). La om nu există ordine, așa cum există la lucruri pentru că la el totul este alegere și totul depinde de asta. Libertatea absolută se transformă în constrângere absolută. De aici omul are starea de angoasă permanentă în fața lumii și a existenței sale. Poziția lui Sartre are în vedere condiția omului contemporan care se pierde pe sine, care este supus unor posibilități infinite, unor alegeri permanente, dar și unei responsabilități uriașe. Omul este singur, singur și pierdut. „Viața noastră trebuie considerată ca fiind făcută nu doar din așteptări ci din așteptări care așteaptă, la rândul lor așteptări” (Sartre, 2004).

Până în secolul al XVII-lea se credea că societatea este un organism viu, independent de indivizi care are legi pe care aceștia trebuie să le respecte. Din secolul al XVIII-lea, odată cu iluminismul, accentul se mută de pe societate pe individ. Societatea este acum rezultatul conviețuirii indivizilor. Problemele sociale ce apar de acum sunt dacă legile sociale sunt în acord cu drepturile indivizilor pe care aceștia le au. În acest sens, s-au concretizat câteva teorii politice printre care cele mai importante sunt liberalismul și democrația.

12 De aici vine și numele lucrării sale: *Pași peste granițe*.

13 Una dintre lucrările sale se intitulează chiar așa.

14 Vezi lucrarea *Contractul social*.

Libertatea și statele democratice

Liberalismul are ca valoare fundamentală libertatea omului, drepturile individului și statul de drept. Individul este creatorul societății în care trăiește și are drepturi pe care aceasta trebuie să i le respecte. Caracterul liberalismului constă în autodeterminare, adică fiecare om este propriul său stăpân și numai el are dreptul de a decide asupra sa. Autodeterminarea înseamnă libertatea omului. Omul se naște cu niște drepturi, drepturi naturale, inalienabile și pentru că este singura ființă care se știe pe sine ca fiind autonomă, el este proprietarul propriului său corp. De aceea proprietatea este naturală iar el ca individ nu este dator societății ci este singurul său judecător. Pentru a fi ordine, toți indivizii trebuie să-și respecte dreptul lor natural. Intervenția statului este permisă doar atunci când unul dintre ei încalcă drepturile celorlalți. Altfel, intervenția statului nu este justificată.

Democrația sau puterea poporului, funcționează ca un sistem de relații între stat și individ. Ea continuă principiile liberale numai că, spre deosebire de liberalism, democrația acceptă implicarea statului în viața indivizilor cărora le oferă protecție și sprijin. Democrația se manifestă direct sau indirect, prin reprezentanți aleși.

Unul dintre cei mai fervenți apărători ai libertății umane este filosoful J. S. Mill care în lucrarea „Despre libertate” face distincția între libertate și etatism, pledând pentru libertatea individuală. Orice om poate face cu viața sa ce dorește și nimeni nu are dreptul să intervină în deciziile sale atât timp cât nu face rău celorlalți. Etatismul contravine libertății și libertatea este esențială pentru dezvoltarea intelectuală a indivizilor și omenirii. Valoarea unui stat este dată de valoarea indivizilor care îl compun. Așa stând lucrurile, individul trebuie să ia parte la viața societății, să nu permită instaurarea puterii statale și exprimă, în acest sens, câteva dintre motive.

Primul motiv s-ar referi la atitudinea statului față de individ: dacă statul reduce la tăcere părerea individului, nu înseamnă că această părere este și falsă. Chiar dacă opinia nu este în întregime adevărată, ea poate conține o parte de adevăr. Apoi, dacă părerea statului este adevărată, dar dacă ea nu este discutată, poate apărea ca o prejudecată. Pe de altă parte, dacă se acceptă părerea părții dominante, adică a statului, ea va constitui dogmă și va stopa dezvoltarea convingerilor ulterioare.

Al doilea motiv este unul politic. Statul poate schimba oamenii cei mai activi sau membrii unui partid care ajunge la putere în paraziți ai cârmuirii. Omul urmează doctrina partidului care l-a propulsat și nu își mai manifestă decizia proprie. De aceea, din punct de vedere politic, statul poate transforma oamenii competenți și activi în simpli executanți de partid.

Al treilea motiv e acela că, cu cât puterea statului crește, cu atât acest fapt duce la concentrarea culturii și inteligenței în birocrăție din cauza tentativei de a urca în ierarhie. Se instituie sisteme puternic birocratice care sunt foarte greu de schimbat ulterior. Așadar, birocrăția cârmuiește societatea.

Așadar, concluzia care derivă de aici este aceea că, pentru a-și păstra libertatea individuală, fiecare cetățean trebuie să ia parte la viața socială, să se implice și să participe activ la deciziile comunității.

Oarecum în aceeași direcție se îndreaptă și filosoful Karl Jaspers care vorbește despre libertatea politică. Potrivit autorului citat, nimic nu este inevitabil și numai de noi depinde ce se va întâmpla în viitor pentru că indivizii separați nu hotărăsc cursul istoriei. În acest sens, problemele fundamentale sunt legitimitatea și statul constituțional, singurele capabile să asigure ordinea societății și libertatea indivizilor. De aceea, trebuie să privim democrația ca singura formă legitimă prin care se pot desfășura acestea. El preia principiile libertății politice din Occident. Conform acestora, libertatea individului trebuie să coexiste concomitent cu libertatea celorlalți, iar individul să fie protejat de violență și să i se recunoască opinia. Pentru aceasta el trebuie să ia parte la viața societății și să arate că este un cetățean implicat. Acesta este mai degrabă un mod de a-i chema pe indivizi să participe la viața socială, dar mai ales îi determină pe cei competenți să își aducă valoroasa contribuție.

Friedrich Hayek, în lucrarea *Drumul către servitute*¹⁵, vorbește despre Marea Societate în care puterea politicului să fie înlocuită cu puterea juridicului, iar domnia omului cu domnia legii. Valoarea esențială a unui stat, spune Hayek, este libertatea, nu democrația. Statul, ca element juridic, intervine doar atunci când este absolut necesar, când individul este în pericol. Altfel, intervenția statului nu se justifică. Libertatea individuală este sursa progresului.

15 Am consultat ediția apărută la Editura Humanitas în 2006.

El face distincția între *libertate* și *libertăți*. Libertatea este de domeniul potențialului, este libertatea în sine, absolută și nu pentru altceva. Libertățile sunt mijloacele de a obține libertatea individuală, absolută. Prioritară este libertatea individuală care presupune independență, protejarea intereselor private adică „individul să aibă o sferă privată asigurată iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra cărora alții să nu poată interveni” (Hayek: 1998). Libertatea se referă la relația cu alți oameni iar încălcarea acesteia echivalează cu coerciția pe care unii o pot exercita asupra altora. Libertățile sunt mijloace de a atinge libertatea individuală, așa încât ele pot fi de orice fel: politice, sociale, economice etc.

Libertatea interioară sau libertatea „metafizică” este cea individuală ale cărei limite nu sunt date de coerciția altora ci „influența emoțiilor trecătoare ori a slăbiciunilor morale și intelectuale” (Hayek: 1998). Totodată, libertatea presupune responsabilitate pentru că „individul are oportunitatea dar și povara opțiunii” (Hayek: 1998). De aceea mulți oameni se tem să fie liberi pentru că a fi liber „înseamnă neîncetat o disciplină pe care omul trebuie să și-o impună” (Hayek: 1998). Libertatea și responsabilitatea sunt inseparabile. În acest sens, un vagabond este infinit mai liber decât un soldat deoarece, în timp ce soldatul are responsabilitatea funcției sale, singura grijă a vagabondului este de a se întreține și de a trăi precar, de azi pe mâine¹⁶. Omul lui Hayek este liber atâta vreme cât îți înțelege și își asumă libertatea și responsabilitatea ce survine odată cu ea.

Karl Popper dezvoltă o teorie a democrației mai aparte. El vede în democrație un mijloc de a lupta sau de a ne apăra împotriva tiraniei, de a nu permite instaurarea totalitarismului și de a limita, pe de o parte, intervenția statului în sfera individualului și, pe de altă parte, abuzul de libertate. Ea poate dezvolta atitudinea rațională ce derivă în una critică asupra societății și a statului. Democrația nu este puterea celor mulți, ci decizia rațională pentru funcționalitatea societății. Societatea democratică este o societate deschisă¹⁷, pe când societățile totalitare sunt închise. Singurul rol al statului este de a proteja individul, nu să îl limiteze pe acesta: „Niciun fel de libertate nu este posibilă dacă nu este ocrotită de stat” (Popper: 1990).

16 Exemplul aparține lui Hayek și a fost preluat ca atare.

17 De aici și numele lucrării sale "Societatea deschisă și dușmanii săi".

Într-o manieră asemănătoare expune și Robert Nozick problematica asupra rolului statului în viața individului și a relației dintre ei. Statul, spune Nozick, a luat naștere ca urmare a stării de anarhie și nu în urma unui contract între indivizi. Aceasta este starea naturală în care omul nu se supune decât legilor naturii. El nu era antisocial ci doar refuza controlul instituțional. Pentru că unii indivizi nu mai puteau fi stăpâniți și făceau rău altora, s-a instituit statul ca protector al individului. Marea nemulțumire a lui Nozick e aceea că statul nu a rămas la acest rol inițial pentru care a fost creat, ci abuzează de individ pe care încearcă să îl domine. De aceea, statul minimal este cel care trebuie instaurat. Acesta are rolul exclusiv de a proteja individul, nu de a comite abuzuri asupra lui.

În sfârșit, cu privire la libertatea umană, în anul 1968 devine, cu titlu de lege, oficială Declarația Universală a Drepturilor Omului. Conform acesteia, statele membre ONU, decid că declarația este obligatorie pentru toți cetățenii. Ea cuprinde drepturi naturale, precum dreptul al libertate, la proprietate, la fericire etc., dar și drepturi pozitive sau sociale, economice, politice etc. Dacă drepturile din prima categorie nu pot fi înstrăinate și aparțin individului până la moarte, cele pozitive pot fi adăugate sau retrase acestuia. Acestea din urmă sunt asigurate de stat. Astfel, se redă, oarecum, omului, ideea de libertate.

Din Antichitate și până astăzi, problematica libertății umane a fost și va rămâne un subiect care comportă foarte multe nuanțe. Fie că vorbim despre libertatea interioară, absolută, fie că vorbim despre cea politică ori socială, ea va fi întotdeauna o dorință arzătoare a fiecărui individ. Ceea ce au concluzionat toți filosofii, că au aparținut perioadei antice, moderne sau contemporane, e faptul că libertatea înafara responsabilității este haos, iar libertatea neasumată sau greșit asumată poate fi mai rea chiar decât lipsa de libertate.

Bibliografie

- ✦ Aristotel, *Politica*, Ediție bilingvă, traducere de Alexander Baumgarten, București, Editura IRI, 2001.
- ✦ Dennet, Daniel Clement, *Tipuri mentale*, București, Editura Humanitas, 1998.
- ✦ Descartes, René, *Discurs asupra metodei de a ne călăuzi bine rațiunea și de a căuta adevărul în științe*, București, Editura Științifică, 1957.
- ✦ Descartes, René, *Meditații metafizice*, București, Editura Crater, 1993.
- ✦ Hayek, A. Friedrich, *Constituția libertății*, București, Editura Institutului European, 1998.
- ✦ Hayek, A. Friedrich, *Drumul către servitute*, București, Editura Humanitas, 2006.
- ✦ Heisenberg, Werner, *Pași peste granițe*, București, Editura Politică, 1977.
- ✦ Jaspers, Karl, *Texte filosofice*, București, Editura Politică, 1986.
- ✦ Leibniz, G. W., *Monadologia*, București, Editura Humanitas, 1994.
- ✦ Locke, John, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, București, Editura Nemira, 1999.
- ✦ Mill, John Stuart, *Despre libertate*, București, Editura Humanitas, 2001.
- ✦ Nozick, Robert, *Anarhie, stat, utopie*, București, Editura Humanitas, 1997.
- ✦ Platon, *Republica*, Filipeștii de Târg Prahova, Editura Antet XX Press, 2003.
- ✦ Popper, Karl Raimund, *Societatea deschisă și dușmanii săi*, București, Editura Humanitas, 1990.
- ✦ Popper, Karl Raimund, *Lección acestui secol*, București, Editura Nemira, 1998.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, "Religious Liberty – a Natural Human Right", în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Editions IARSIC, Les Arcs, France, 2015.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, "Freedom of Religion, Always a Hot Issue", în *Jurnalul Libertății de Conștiință (Journal for Freedom of Conscience)*, Ioan-Gheorghe Rotaru, Dragoș Mușat (eds.), Editions IARSIC, Les Arcs, France, 2017.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, *Istoria filosofiei, de la începuturi până la Renaștere*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005.

- ✦ Rousseau, Jean-Jacques, *Contractul social*, Filipeștii de Târg Prahova, Editura Antet XX Press, 2001.
- ✦ Rousseau, Jean-Jacques, *Emil sau despre educație*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- ✦ Rousseau, Jean-Jacques, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalităților dintre oameni*, Filipeștii de Târg Prahova, Editura Antet XX Press, 2001.
- ✦ Rawls, John, *O teorie a dreptății*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
- ✦ Sartre, J.P, *Ființă și Neant. Eseu de ontologie fenomenologică*, Pitești, Editura Paralela 45, 2004.
- ✦ Taylor, Margrave Charles, *Etica autenticității*, Cluj Napoca, Editura Ideal Design&Print, 2006.
- ✦ *** *Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948*, Emitent Organizația Națiunilor Unite, publicată în broșura din 10 decembrie 1948.
- ✦ *** *Constituția României*, 2012.